

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՒ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԿԱՐԳ ՈՒ ՍԱՌՔԻՆ ՎՐԱ*

Ի՞նչ պատկեր կներկայացնե Հայց. Եկեղեցին, արտասահմանի մեջ այսօր: Այս մասին խոսելու համար պետք է հետադարձ ակնարկով վերադառնալ տխուր թվականի մը, Հայկական Եղեռնին:

Համաշխարհային Ա. պատերազմեն, Ապրիլ 1915ի աղետեն և հայոց բռնազաղթեն առաջ, դարերե ի վեր իր ուրույն կազմակերպչական վարչամեքենայով Հայց. Եկեղեցվո կրած վնասը, այս թվականեն ետքը շատ խոշոր է: Կ. Պոլսո Պատրիարքությունը իր նախկին ազդեցութենեն տկարացավ: Իսպառ փակվեցավ Արմաշի վանքը: Գաղթականությանը տեղափոխվեցավ Սոս Կաթողիկոսությունը: Կորսնցուցինք տասնյակներով, պատմական Հայաստանի մեջ փառավոր, մշակութային հոգևոր անցյալ ունեցող վանքեր և հարյուրավոր եկեղեցիներ: Զանազան վայրերու մեջ նահատակվեցան հարյուրավոր հայ եկեղեցականներ: Անշուշտ «Եթե ոչ պահէ Տէր զտունն, ի նանիր վաստակին շինողք կամ բնակիչք նորա»: Եթե Քրիստոս ինք հիմնած չլլար Հայց. Եկեղեցին, ուրիշ ունէ հաստատության նման վերոհիշյալ հարվածներուն ներքև ի հիմանն պիտի սարսեր, ճարճատեր:

Ավելի քան տասնյոթը դարերու, պատմական, հոգևոր, մշակութային մեծապայծառ կենսափորձ անցուցած և այլ բազմաթիվ քաղաքական վերիվայրումներու ընթացքին աներեր մնացած Հայց. Եկեղեցին, ուրեմն հայ ժողովուրդին հետ անճիտվելու, սպառելու վտանգին ենթարկվեցավ քսաներորդ դարու առաջին քառորդեն ետք:

Հաղթանակներով և պարտություններով իր արյունոտ պատմությունը նշանավորած հայ քրիստոնյա և խորապես հավատացյալ ժողովուրդը, ամբողջ իր պատմության երկայնքին, այնքան խոշոր վնաս, ավեր, կորուստ չէր ունեցած, որքան այս թվականին: Հայց. Եկեղեցին նմանապես: Իր հավատքին համար մարտիրոսացած է ամբողջ ժողովուրդ մը: Ցեղասպանության անորակելի արարքին համար, նահատակված է ամբողջ երկիր մը, ժողովուրդը և անոր հոգևորականության կարևոր մասը:

* Զավեն արքեպիսկոպոսի սույն բանախոսությունը ևս ընթերցվել է օգոստոսի 8—10 օրերին Երուսաղեմում գումարված միաբանական ժողովում:

Այս էր տխուր պատկերը վեց տասնամյակներ առաջ:

Պատմական այս փաստին, ամփոփար այս իրադրության առջև ձեռնածալ չմնաց սակայն աղետեն վերապրող անձնագրի հայ հոգևորականությունը:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՐԴԻ ԿԵՆՍՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Եթե կորսնցուցինք Արևմտյան Հայաստանը, մնաց սակայն պատմական Հայաստանի մեկ տասներորդը հաշվող Արևելյան Հայաստանը որ, 1920-են ի վեր կկոչվի Խորհրդային Հայաստան: Հայց. Եկեղեցին բաղդունեցավ, քանի որ այս համեմատաբար փոքր տարածությամբ Հայաստանի կրծքին վրա, Արարատյան դաշտին մեջ ունինք, Սրբություն Սրբոց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը ուր հաստատված է Առաքելական պատմական հաջորդությամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը: Խորհրդային Հայաստանի, Սովետական Միության զանազան ջրջաններու մեջ ապրող հայ ժողովուրդի, անոր հոգևոր կյանքին և հոն գոյություն ունեցող Հայց. Եկեղեցվո կյանքին և գործունեության մասին խոսիլ, ինձի պարտականություն տրված խոսքին ծիրեն դուրս կգտնվի: Մենք այստեղ կքննարկենք սոսկ արտասահմանի մեջ Հայց. Եկեղեցվո վիճակը:

Հայ ժողովուրդի և Հայց. Եկեղեցվո պատմությունն ու կյանքը,—ինչպես կրկնված է ստեպ—այնպես սերտորեն ընդելուզված են իրար հետ որ կարելի չէ խոսիլ մեկուն մասին, առանց մկատի առնելու մյուսը: Անանջատելի միություն մը և ամբողջություն մը կկազմեն անոնք:

Արդ անցնող վաթսու տարիներուն, գաղթական հայ ժողովուրդը իր ջանասիրության, հարատևության, պարկեշտության, վստահելիության և այլ առաքինություններու հիմամբ, ուրախ ենք վկայելու թե ի սփյուռս աշխարհի ընկերային, տնտեսական, մշակութային հրաշալի հատաչիմություններ արձանագրած է իր կենսունակության ուժեղ և մեր մեկ ապացույցը տալով: Սակայն ցավոք սրտի, կարելի չէ հաստատել թե Հայց. Եկեղեցին, հայ ժողովուրդի հատաչիմության հետ քաջ պահած ըլլա: Ինչո՞ւ: Վերին աստիճանի հետաքրքրական հարցում մըն է ասիկա արդարև: Չի բավեր անշուշտ ըսել թե Հայց. Եկեղեցվո կորուստը ավելի խոշոր էր, թե իր մահատակ հոգևորականներուն թիվը համեմատաբար ժողովուրդի թիվին ավելի էր: Այս պահուս ճիշտ այս հարցը քննելու վրա ենք արդեն:

ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼԻ ԵՎ ԽՈՇՈՐ ՄԱՅՐ ՑԱՄԱՔԱՄԱՍԵՐ

Գաղթականության հաջորդող տասնամյակներուն, մինչև համաշխարհային Բ պատերազմի ավարտը, արտասահմանի մեջ հայ ժողովուրդի վերապրող մասին, քանակական բաշխումի պատկերը մոտավորապես հետևյալ ձևով կներկայանար: Մերձավոր Արևելքի Արաքական կիսամկախ կամ հոգատար պետություններու հովանիին տակ եղող և պատմական Հայաստանի դրացի երկիրներուն մեջ, հայահոծ գաղութներ ուր արդեն բռնագաղթեն առաջ, հայկական գաղթօճախի փոքր բջիջներ գոյություն ունեցած են, համայնքային և եկեղեցական կյանքով և ուրույն օրենսդրությամբ, այսինքն Ազգային Սահմանադրության կիրարկումով:

Հայ Եկեղեցին այս հայահոծ շրջաններուն մեջ գործեց, ջանալով դար-

մանել, հայ ժողովուրդին վրա գործադրված աղետը: Այսինքն խնամատարական, որբահավաքի, մարդասիրական, մխիթարական ամոքումի գործ կատարեց: Նախկին փոքր կառույցներով եկեղեցիները ընդլայնեց և նոր շրջապատին մեջ ջանաց ընձյուղներ արձակել և իր ներկայությունը զգացնել:

Հրապարակին վրա կերևին վերապրող քանի մը մեծանուն հոգևորականներ, ինչպես Երուսաղեմի Ամեն. Պատրիարքը, և Սուրիո, Լիբանանի, Պարսկաստանի, Ռումանիո, Հունաստանի, Եգիպտոսի թեմերու հոգևույն առաջնորդները: Սակայն նոր սերունդը հինին առնչող կապը տկար է: Աշխարհի չորս կողմը ցրված, հովիվը զարնված և հոտը խումապահար եղած հայության և Հայց. Եկեղեցվո բազմաթիվ կարիքները հոգալու համար միջոցները անբավարար են, վերքը շատ խորունկ է: Հոգևոր ասպարեզին ծառայելու պատրաստակամները քանակությամբ անբավարար են: Ավելին՝ նորօծյալ հոգևորականները կարտավորվին ինքզինքնին, իրենց մտավորական ուժն ու ժամանակը սպառել միայն ու միայն զանազան թեմերու վարչական գործերուն մեջ: Այսպիսի պայմաններու մեջ սակավաթիվ հայ եկեղեցականներ կհաջողին Աստվածաբանական օտար համալսարաններն վկայվի:

Այնքան ատեն որ հայությունը մեծ թվով կապրեր Մերձավոր Արևելքի կիսանկախ Արաբական երկիրներուն մեջ, իր հետ բերած ըլլալով բնիկ երկրեն իր տոհմիկ ավանդությունները, սովորություններն ու բարքերը, տեսակ մը երկարածություն էր Հայկական բարձրավանդակին վրա իր անցուցած դարավոր կյանքին: Սակայն արտագաղթին բերմամբ և հսկա տարածություններու վրա ցրվումով, հետզհետե կկորսնցնե վերոհիշյալները, շփման մեջ մտնելով այլ բարքերու և մշակույթի տեղ ժողովուրդի հետ և բնականաբար կտուժե նաև Հայց. Եկեղեցին: Նաև բնական կերպով, հին սերունդի անդամներուն ընդմիջտ մեկնելովը այս աշխարհեն:

Ցորչափ վերապրող հայությունը կապրեր պատմական Հայաստանի դրացի մահմետական երկիրներուն մեջ,

1.—Կվայելեր ուրույն փոքրամասնության կամ Միլլեթ-ի մը առանձնաշնորհումները, ինչպես կրոնական Ասյան, հատուկ օրենսդրություն, պետությունեն անձնական իրավիճակի ճանաչում, ժողովներու ընտրություն և վավերացում պետությունեն, և:

2.—Բնիկ ժողովուրդին հետ կրոնական տարբերություն և միջամանություններու անգոյություն:

3.—Ազգային կյանքը գոյություն ուներ սոսկ ազգային Եկեղեցիի և ազգային վարժարանին առանձին շուրջ. կերպով մը դարձյալ շարունակությունը Հայաստան աշխարհի մեր նախկին կյանքին: Սակայն հատկապես համաշխարհային Բ պատերազմեն ետք, Մերձավոր Արևելքի Արաբական աշխարհին մեջ գոյություն առած ընկերային, տնտեսական, մշակութային, ուսմական, կրոնական մոլեռանդական և այլ մեծ շարժումներուն պատճառով, կտեսնենք թե արտասահմանի Հայոց կյանքին ամենեն կարևոր դեպքը կպատահի. ներգաղթ դեպի Սովետական Հայաստան: Հետո հարատև հոսք մը ծայր կուտա դեպի Արևմտյան կողմն աշխարհի: Առ այս, կպարպվին վաղուց ի վեր կազմակերպված, ազգային վարժարաններու ցանցով, մշակութային հարկերով և մանավանդ ազգային-եկեղեցական հատուկ կյանքով, ետուն գործունեությամբ հայ գաղութները և կստվարացնեն Եվրո-

պայի, երկու Ամերիկաներու, Գանատայի, Ավստրալիո մեծ ցամաքամասերու հայտնական թիվը:

Ստվարացող կամ նորակազմ համայնքներու համար անհրաժեշտ նկատվող եկեղեցիներ կկառուցվին: Իսկ հոգևորականի համար շատ հեղ և շատ մը տեղեր արագորեն կհարկի նվազ փորձառու եկեղեցական մը: Դժբախտաբար շատ վայրերու մեջ կտեսնենք այս կապակցությամբ իրենց կոչման բարձրության վրա չգտնվող և իրենց Աստվածատուր պաշտոնը փառավորելու անատակ հոգևորականներ: Վիճակագրական ճիշտ տվյալներ կպակսին մեզի, բայց տեղ տեղ, մոտավոր հաշվարկումներով, հայ հավատացյալներու և հայ հոգևորականներու թիվին առ հարյուր բաշխումը կըլլա շուրջ ութը կամ տասը հազար հայու, մեկ հոգևորական, ինչպես է պարագան Հարավային Ամերիկայի միւս շատ աշխարհ:

Բարեբախտաբար վերջին քսանամյակին այս պատկերը կփոխվի հատկապես Միացյալ Նահանգներու մեր թեմին մեջ ուր կտեսնենք հետզհետե հասակ առնող, Աստվածաբանական ուսումնառությամբ պատրաստված երիտասարդ հայ հոգևորականներու հույլ մը:

ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՆ ՄԵՋ ԵՎ ՀԵՏՋՀԵՏԵ ԱՄԵՆՈՒՐԵՔ

Արտասահմանյան պայմաններու ամենեւն աչքառու դժվարություններն ու ազդեցությունները Հայց. Եկեղեցւո վերաբերմամբ հետևյալներն են.—

- 1.— Մեր Եկեղեցւո զավակներուն միջամուսնությանց աճը.
- 2.— Մեծ քաղաքներու մեջ ցրված և հեռավորությամբ իրարմէ բաժնված ու իրար հետ նվազ ի հաղորդության ժողովուրդ որ էապես գյուղատնտեսական միջավայրէ գալով կտրված է իր անցյալէն ու զետեղված հարուստ երկիրներու մայրաքաղաքներուն մեջ:
- 3.— Ազգային վարժարաններու կարևոր և միաժուլող դերին պակասը:
- 4.— Ազգային ներքին հակամարտություններու և ոչ-էական հարցերու համար ազգամիջյան վեճերու գործած ավերը:
- 5.— Հավատացյալներուն քաղքենիացմամբ Հայց. Եկեղեցւո վարչական դրության աշխարհականացման ընթացքը:
- 6.— Միջավայրի և պայմաններու քերմամբ, ծիսակատարության կամ արարողություններու կրճատում կամ մասնակի բարձում, և անկարգություններու գործած վնասը:
- 7.— Եկեղեցւո մեջ գործածական գրաքար լեզվի անգիտությունը:
- 8.— Կրոնական սիստեմաթիք դաստիարակության պակաս իբրև արտադասարանական ընթացք և նույնիսկ գոյություն ունեցող հայ վարժարաններէ ներս, այլ դասավանդությանց խճողման համար:
- 9.— Հաղորդակցության միջոցներու բարվոքմամբ, լրատվությանց և սինեմա-թելեվիզիոնի գործած վնասը:
- 10.— Աշխարհի ներկա քաղաքա-տնտեսական, մանավանդ բարոյական ըմբռնումներու հոռի ազդեցությունն ու խաթարումը.
- 11.— Հատկապես Արևմտյան երկիրներու մեջ, տեղական բարքերու և սովորություններու քերմամբ, եկեղեցւո ընկերային գործունեությունը որ ինքն ըստ ինքյան, գովելի է, կշիռովի հաճախ նպատակին հետ: Եկեղեցւո ընկերային գործունեությունը ինքնանպատակ չէ, այլ անշուշտ միջոց է միայն: Հասութաբեր ձեռնարկումներու հաճախակի կազմակերպումը, պետք չէ շփոթվի նպատակին հետ որ է եկեղեցւո առաքելությունը:

Ուրեմն

1.— Իր բնիկ երկրեն աշխարհամաս մը անդին, հոգևորապես ցրտահար հայ մարդը, միջամտություններ քիչ մը ավելի կհետանա իր ավանդություններեն, պատմություններն, անցյալեն, ազգային ոգիեն, բնականաբար այս բոլորը էացնող և տարրացնող Հայց. Եկեղեցիեն: Եթե մանավանդ Հայ Եկեղեցին ավելի առիճքնող, ավելի հոգեպարար բան մը չներկայացնե իբրև երաժշտություն, քարոզխոսություն, ծիսակատարություն, կազմակերպություն, մեկ խոսքով, ապրված կյանքով հավատք չներշնչե:

2.— Որոշ դժվարություններ ինչ կվերաբերի երթևեկության, տեղափոխության, մեծապես կբարդացնե հարցը:

3.— Ավելցնելով ասոց վրա հայ վարժարանին խոշոր նպաստին պակասը կամ չգոյությունը, այսինքն երբ հայ մարդը կամ ընտանիքը, եկեղեցվո արարողություններեն շատ բան կամ բնավ բան չի հասկնա, այն ատեն մեծ գոհողություններով կառուցված բայց հավատացյալներե, մանավանդ հոգևոր կյանքե գուրկ եկեղեցիներ կրնանք ունենալ: Այս պարագան խորապես մտահոգիչ կրնա ըլլալ եթե ոչ աղետալի: Թուրքիո զանազան գավառներու մեջ անուս և ոչ հայախոս հայ շինականներու պարագան նույնը չէր, որովհետև մեր բնիկ երկրին մեջ էինք: Դարերով հայ վարժարանը կառուցված կըլլար Հայ Եկեղեցվո կից, անոր շուքին ու հովանիին տակ: Դժբախտաբար, հետզհետե հայ վարժարանը դուրս կուգա Հայ Եկեղեցվո ուղղակի հակակշռեն, այս երկու հարազատները կամ երկվորյակներու զիրար առնչող կապը կթուլանա և կտուժե անշուշտ կրոնական դաստիարակությունը և Հայ Եկեղեցվո մատաղ հոգիներուն վրա ներգործելիք բարերար ազդեցությունը:

4.— Ծառ բարդ հարցեր են մեր ներքին, այսպես կոչված գաղափարական տարակարծություններն ու հակամարտությունները, որոնք էապես հավատքի ու Եկեղեցվո հետ մոտեն աղերս չունենալով հանդերձ, բոլորն պայքարի ձև ստացան կարգ մը գաղութներու մեջ և տազանապեցուցին եկեղեցական կյանքը, ինչպես հոգեւորյւ Ղևոնդ Դուրյան Սրբազանի սպանություններն ետք, Միացյալ Նահանգներու մեջ, ի Լիբանան և այլուր և որոնք շուրջ քառորդ դարե ի վեր հառաջ բերին Հայց. Եկեղեցվո մեջ այսպես կոչված ազգային-եկեղեցական երկփեղկումն ու տազնապը: Այժմ կունենանք ոչ լրիվ, սակայն բավականին սովորամած մեկ պատկերը արտասահմանի Հայց. Եկեղեցվո այժմու վիճակին:

5.— Կուգեմ կարևորությամբ մատնանշել այն թե Հայց. Եկեղեցվո վարչական-տնտեսական գործերուն մատակարարումը աշխարհական հավատացյալները կարողարացնեն առ այն թե, Եկեղեցին ազդակ է հայապահպանման, որը քաջ մըն ալ առաջ տանելով կստեղծե շեշտված կերպով ժողովրդավարական չըսելու համար ակմբային հասկացողություն մը: Հայց. Եկեղեցվո բերկրառիթ արդյունքներեն մեկն է, հայապահպանումը կամ հայակերտումը, բայց իր գոյության իմաստ չէ, վասնզի Եկեղեցին փրկագործության, քարոզչության և Ավետարանչության սուրբ բեմն է:

Կարգ մը թեմեր ներսեն, մասնավոր գաղութային ընտրություններով գրավել, ապա բանկալային վեճեր ստեղծել, հյուծում, սպառումն է Հայց. Եկեղեցիին: Թանկագին կորույթի, ճիգերու հումպետս վատնում կնշանակե: Բարոյական նաև հոգևոր իմաստով խոշոր է կորուստը հավատացյալները ազգամիջյան փուռ վեճերով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնեն հեռացնել կամ անջատելը: Ըսված է.— «Տուն իմ, տուն աղօթից եղիցի»:

6.— Կհավատանք թե մայրենի լեզուն ամենեն կարևոր կապն է տվյալ

ծողովուրդի մը կամ ազգի մը զավակները իր մշակույթին մասն պետք է ըսել հոգևոր կյանքին հետ առնչելու համար: Երբ կարգ մը թեմերու և համայնքներու մեջ պարտադրաբար, իրաց բնական հետևողությամբ, քարոզխոսություն, խորհրդակատարություններն ու մանք տարբեր, օտար լեզուներով կկատարվին, Հայք. Եկեղեցվո ավանդութենեն, հոգևոր կառույցեն, միասինք վեհությունեն, ինքի այնպես կրթի թե—գեղեցիկ բան մը կպակսի: Պողոս Առաքյալ կըսէ.—«Եթե հրեշտակներու լեզվով խոսինք և սեր չունենանք, մասն եթե մեր խոսածը անհիմանալի ըլլա, օգուտ մը չունի»: Կկարծենք թե սխալած չենք ըլլար հաստատելու թե ժամանակ մը ետք, գուցե և այսօր կարգ մը վայրերու մեջ, Առաքելական թուղթերը, մաշու Ավետարանն առաջ և կարգ մը աղոթքներ աշխարհաբար լեզվով կարդացվելու պարագային իսկ, օգուտ մը չունին որովհետև տեղ տեղ աշխարհաբար լեզուն ևս անհասկընալի է ծողովուրդեն: Երիտասարդներ կճանչնան, իրենց ուսումը օտար վարժարաններու մեջ ստացած, որոնք այսպիսի եկեղեցիներ կհաճախեն, ուշադիր կհետևին արարողություններուն որովհետև կհասկնան: Մեր պարտականությունն ու առաքելությունն է հավաքել «զմեջարեալ բեկորս ծողովրդեան», ի հարկին օտար լեզվով ալ ավետարանելով անոնց:

7.— Համաշխարհային տարողությամբ հարցեր կան, հոգեբանական, ընկերա-փիլիսոփայական, տնտեսական-քաղաքական որոնք մեր հարցերը չեն, սակայն մեր ծողովուրդը աշխարհաքաղաքացի լինելով, չի կրնար չազդվիլ և հետևաբար մեր Եկեղեցին ևս կկրն հոռի ազդեցություն: Օրինակ, ներկա ժամանակաշրջանին Արևմտյան երկիրներու բնակիչները կկոչվին արտադրող և սպառման հավաքականություններ: Տիրապետող ոգին նյութապաշտությունն է, թե Արևմտյան աշխարհի զանգվածին և թե Արևելյան ծողովուրդներու պլոքին: Հասկնալի է որ նյութապաշտ ընկերություն մը հետամուտ է հաճույքներու, ցոփության որոնք զմարդ կհեռացնեն Եկեղեցիեն և Աստուծոմէ: Եթե մտածենք թե արդի մարդը սարսափ ունի վաղվան անստուգության և պատերազմի, այսինքն աթոմական փճացումէ, կսկսի մտածել մի միայն հաճույքի մասին, վասն զի վաղը կրնա զորակոչվիլ կամ մեռնիլ: Հայ մարդը և ընտանիքը այս և այսպիսի ուղղություններէ բնականաբար կազդվի և իրմով կազդվի հոգևոր կյանքն ու Հայք. Եկեղեցին:

8.— Եթե ավելցնենք մասն լրատվությանց, սինեմա-թելեվիզիոնի և այլ հաճույքներու գործած վնասները, կմղվինք մտածելու թե ինչպիսի դարմաններ պետք է առաջարկել մեզն կացություններու առջև, երբ մույն ինքն հոգևոր կյանքի կարևորությունը հարցականի առջև կդրվի մարդկային հավաքականություններու և նոր սերունդի երիտասարդներուն մօտ:

Առաջարկներ.—

Եթե արտակարգ պայմանները որոնց ենթարկված է Հայք. Եկեղեցին արտասահմանի մեջ, չենք կրնար փոխել, մեր ուժերեն վեր ըլլալուն համար, մյուս կողմէ սակայն, բնականաբար դարմաններու մասին պարտինք մտածել. կաշխատինք դարմաններ և լուծումներ առաջարկել:

Թե՛ն ընդհանուր երևույթ է քսաներորդ դարու այս շրջանին վկայել թե ամենուրեք կուսակրոն ծառայության առաջարկին համար կոչումի ակնառու պակաս կա, այնուամենայնիվ կառաջարկենք որ.—

ա.— Հատկապես Երուսաղեմի Ա. Աթոռո ժառանգավորաց վարժարանն պատրաստված, կոչումի բարձրության վրա, իրենց պաշտոնը փառա-

վորելու և անմնացորդ զոհողությամբ, ծառայելու պատրաստակամությամբ մոր հոգևորականներ հասցվին ավելի շատ թիվով:

բ.— Եպիսկոպոսական ժողովը օրինադրե որ թեմերու և ծուխերու մեջ ամուսնացալ և ձեռնադրյալ սարկավագներ ունենանք որոնք հատուկ արտոնությամբ, օրինակ Մեծ-Պահոց և այլ առիթներու կարենան քարոզել,— եթե կարողություն ունին, եկեղեցական բարձրագույն իշխանութենն հատուկ արտոնությամբ:

գ.— Պատրաստել հատուկ ուսուցչական ուժեր, զարկ տալու համար կրոնական դաստիարակության, Հայց. Եկեղեցվո պատմության և դավանանքին, բոլոր թեմերու բոլոր ծուխերուն համար, գեթ տարրական մասը ուսուցանելու համար:

դ.— Խոր գնահատանք և անվերապահ համակրություն հայտնելով հանդերձ մեր նվիրապետական Աթոռներու, կրոնական պաշտոնաթերթերուն, անոնց հարատև աշխատանքին, գտած ենք որ ատոնք մեր հավատացալ ժողովուրդի միջին զանգվածին մատչելի չեն: Մասնագիտական նյութեր, բանասիրական, աստվածաբանական, ազգագրական, պատմական նյութեր բարձրաթիչ ոճով ներկայացնելուն համար: Կառաջարկենք պարզ, եկեղեցագիտական, հոգևոր-կրոնական, հասկնալի, դյուրամատչելի, աժան գնով կրոնական շաքաթաթերթի մը հրատարակվիլը տեսնել և ջանալ անոր համար ամենեն շատ տարածումը ապահովել, լայն շրջանակներու մեջ:

ե.— Ծրջում լիազոր հոգևոր հովիվ մը տրամադրել, կամ նշանակել որ պարբերաբար այցելե բոլոր թեմերը և հոգևոր Առաջնորդներուն հետ սերդ գործակցությամբ տեղեկագրեր պատրաստե թեմերու, ծուխերու, եկեղեցիներու վիճակին և կարիքներուն համար և տեղեկագրի օրինակները տրամադրե Ամենայն Հայոց Վեհափառ կաթողիկոսին հետ մաս Երուսաղեմի և Կ. Պոլսո նվիրապետական Աթոռներու Ամենապատիվ Պատրիարքներուն, վասն զի անոնք կ'պատրաստեն կուսակրոն հայ հոգևորականներ:

զ.— Ստեղծել, կյանքի կոչել Հայց. Եկեղեցվո կեդրոնական հիմնադրամ որուն անձեռնմխելի դրամագլուխի տոկոսային եկամուտներն արժանավոր նորոժյալ կուսակրոն հոգևորականները օգտվին, անպայման Աստվածաբանական ուսում ստանալու համար, ծանոթ համալսարաններու մեջ, եթե կարողությունը ունեն ուսանելու:

Սույն անձեռնմխելի դրամագլուխը կարելի է հավաքել նվիրապետական Աթոռներու գահակալներու կողմե լիազորելով վերոհիշյալ շրջում հոգևոր հովիվը իբրև մաս նվիրակ:

է.— Ամեն ճիգ, ջանք, մանավանդ բարեկամեցողություն ի գործ դնել, Քրիստոնեական սիրով հարթելու համար Հայց. Եկեղեցվո երկփեղկումն ու այսպես կոչված ազգային, եկեղեցական տագնապը որ այս օրերուն, քաղաքական ինչ ինչ դեպքերու բերմամբ, մեղմացած կթվի ըլլալ, շեշտելով միշտ մեկ Եկեղեցի, մեկ մշակույթ և մեկ պատմություն ունենալու կարևոր սկզբունքին վրա:

ը.— Զարկ տալ կիրակօրյա վարժարաններու ստեղծման, կամ եղածները ամրացնել:

թ.— Հրատարակել կրոնական-բարոյական և եկեղեցագիտական իմաստով գրականություն առատորեն և մատչելի գիներով և թեմերու միջոցալ ցրվել:

ժ.— Ստեղծել կամ գոյություն ունեցող եկեղեցվո շուրջ և Հայց. Եկեղեցվո հովանիին տակ գործող պատանեկան կազմակերպությունները ամ-

րացնել, ֆուայե կամ սերքըլ տե ժեռն Արմենիեն իմաստով, եթե հայ կազմակերպություններու հետ այս պարագային տեղի ունենալիք ընդհարումները այս պատճառով ուժեղ չըլլան, որովհետև անոնք կրնան ընդդիմանալ այս ծրագրին հասկնալի պատճառներով:

Այս բոլորեն ետք, մեր հաստատ համոզումն է որ Աստված թեև անսասան կպահե իր դաստակերտած Եկեղեցին, սակայն այսօր մենք ստացած ենք զայն պատշաճորեն պայծառ պահելու վերին աստիճանի ծանր պատասխանատվությունը:

Թող Աստված շնորհագարդե մեր մվիրապետական Աթոռներու գահակալները նաև մեզ բոլորս և պարզևե առողջ և երկար կյանք և նոր հովիվներ հարուցանե որպեսզի ժողովրդյան միշտ համատրտեն զքանն ճշմարտության:

